

Diana-Maria DĂIAN

UN CĂRTURAR DE LA SFÂRȘITUL EVULUI MEDIU: “CAZUL”
GRIGORE ȚAMBLAC

A Scholar from the dawn of the Middle Ages: The case of Grigore Țamblac

Diana-Maria DĂIAN

Abstract: *During the medieval epoch and the pre-modern period the history of the Romanian population has been deeply marked by the contacts established with the Slavs and materialized in political, cultural, confessional and linguistic influences of great importance (the cultural transfer consisting of habits, beliefs and institutions as well as the use of the Slavonic language within Church and chancellery). Apart from archaeology or linguistics as means used in studying the history of the Slavic-Romanian contacts, a major role is played by the cultural dimension through the preoccupation for Slavonism as cultural phenomenon, for its ways of expression and also for its contributions to the development of the Romanian culture. Initially the Slavonic language has been used within Church, but it has been adopted also in the literary field and within the chancellery. One must admit the contacts established between the educated monks and bishops coming from the Romanian lands and the Serbians and the Bulgarians. The Serbian and the Bulgarian manuscripts have been copied in the Orthodox Romanian monasteries, which lead to the spread of an incipient Romanian literature. After the Ottoman advance in the Balkans, a series of educated persons coming Serbia and Bulgaria have moved forward the Romanian lands, of which one must mention the figure of Gregory Camblak.*

Key-Words: ecclesiastical jurisdiction, Slavonic language, peregrinatio academica, Konstanz, cultural heritage

Pe parcursul epocilor medievală și premodernă, istoria poporului român a fost profund marcată de contactele cu popoarele slave, concretizate în influențe statornice de natură politică, culturală, confesională, respectiv lingvistică (împrumuturi de obiceiuri, credințe, instituții, preluarea limbii slavone în Biserică și în cancelarie). Alături de arheologie sau lingvistică, mijloace prin care se pot cerceta istoricul contactelor româno-slave și implicit, pătrunderea primelor elemente slave în spațiul românesc, un rol important îi revine și perspectivei culturale, prin interesul pentru instituirea slavonismului ca fenomen cultural la români, pentru formele sale de manifestare, precum și pentru contribuțiile acestui proces la dezvoltarea culturii românești.¹

Inițial, limba slavonă a fost adoptată ca limbă bisericească, trecând ulterior și în domeniul literaturii, respectiv în sfera cancelariei domnești.² Introducerea limbii slavone

¹ A se vedea în acest sens Grigore Nandriș, „The Beginning of Slavonic Culture in the Romanian Countries”, în *The Slavonic and East European Review*, vol. XXIV, număr 63, 1946, pp. 160-171; Dennis Deletant, “Slavonic Letters in Moldavia Wallachia and Transylvania from the Tenth to the Seventeenth Centuries”, în *loc. cit.*, volum LVIII, număr 1, 1980, pp. 1-21; Petre P. Panaitescu, *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, București, 1994, pp. 13-29.

² I. D. Negrescu, *Limba slavă veche: perioada slavonă la români, texte paleoslave și româno-slave, glosar slavo-român*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 1961, p. 101; Ion Gheție, Alexandru Mareș, *Originile scrisului în limba română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, pp. 128-129; Maria Cvasnii Cătănescu, *Limba română: origini și dezvoltare*, București, Humanitas, 1996, p. 70; R. W. Seton-Watson, *O istorie a românilor: din perioada romană până la desăvârșirea unității naționale*, Brăila, Editura Istros, 2009, p. 65.

„A Scholar from the dawn of the Middle Ages: The case of Grigore Țamblac”,
Astra Slavensis, 3, p. 13-19

în Biserică, adoptarea unei liturghii oficiale, utilizarea termenilor specifici ierarhiei ecleziastice ridică totuși problema existenței unei organizări politice care a adaptat liturghia slavă românilor; cronicile atestă în acest sens, stătulețe slavo-române la nord de Dunăre, ale căror căpetenii erau slavi, ceea ce ar fi putut facilita preluarea liturghiei.³ După asimilarea slavilor, se oficiază în continuare liturghia în limba slavonă, menținerea ei datorându-se influenței celui de-al doilea imperiu bulgar, dar și contactului permanent al limbii bulgare vii cu români.

În afara domeniului Bisericii, limba slavonă a fost utilizată și în sfera literaturii, principalele influențe literare slave venind pe filieră bulgară și sârbă. Se poate vorbi despre un contact al călugărilor învățați și al episcopilor din țările române cu sârbii și bulgarii. Manuscrisele slave din Bulgaria și Serbia au fost copiate în mănăstirile românești, contribuind la răspândirea unei literaturi incipiente în spațiul românesc.⁴ De asemenea, după instituirea controlului otoman asupra Peninsulei Balcanice, o seamă de cărțurari din Bulgaria și Serbia au ajuns în Țările Române, printre aceștia numărându-se și Grigore Țamblac.⁵

Despre viața acestui personaj se cunosc puține informații, rezultate din analiza evenimentelor în care a fost implicat și a rolului jucat în acestea. S-a născut cel mai probabil la Târnovo, în 1365, într-una dintre cele mai importante familii nobile din timpul celui de-al doilea imperiu bulgar.⁶ Cea mai timpurie mențiune a familiei Țamblac este în 1211, în documentul Synodikon al țarului Boril (1207-1218), cuprinzând o listă cu cei care meritau să fie răsplătiți pentru adeviziunea lor la ortodoxie.⁷ Studiază limba greacă la Târnovo și își desăvârșește formarea la Muntele Athos și la Constantinopol (*peregrinatio academica*), lucrând la redactarea predicilor care îi vor aduce faima de mai târziu; la începutul secolului al XV-lea (1401) pare să fie în slujba patriarhului Matei al Constantinopolului, cel mai probabil ca secretar sau traducător (*syncellus*).⁸

³ Alexandru Grecu [Petre P. Panaitescu], “Bulgaria în nordul Dunării în veacurile al IX-X-lea”, în *Studii și Cercetări de Istorie Medie*, volum I, număr 1, 1950, pp. 223-236.

⁴ *Romanoslavica*, volum 13, Asociația, București, 1966, p. 198; *Studii și cercetări de documentare și bibliologie*, vol. 9, Academia Republicii Socialiste România. Centrul de Documentare Științifică, număr 1, 1967, pp. 265-267; Alexandru Dimitrie Xenopol, Alexandru Zub, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, volum 3, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 533; vezi și Ion Țurcanu, *Istoria românilor: cu o privire mai largă asupra culturii*, accesat la <http://books.google.ro/books?id=ahEDAwAAQBAJ&pg=PT142&dq=cronici+slavo-romane&hl=ro&sa=X&ei=m3F7U8OIHbHB7AaFqoC4Bw&ved=0CEQQ6AEwAw#v=onepage&q=cronici%20slavo-romane&f=false>, 20.05.2014, ora 18:18.

⁵ Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan (coord.), *Istoria României*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2007, p. 290.

⁶ *Romanoslavica*, volum 13, p. 79.

⁷ Muriel Heppel, *The Ecclesiastical Career of Gregory Camblak*, Londra, 1979, pp. 5-6.

⁸ *Ibidem*, pp. 9-10.

Diana-Maria DĂIAN

Prima ocazie de afirmare a calităților sale ca predicator în afara Constantinopolului vine în 1401, o dată cu misiunea specială din Moldova; scopul acestei misiuni era de a cerceta circumstanțele numirii episcopului Iosif, capul bisericii ortodoxe moldovene.⁹ Cele mai timpurii legături politice ale Țărilor Române (Moldova, Țara Românească) fuseseră stabilite cu Ungaria, dar din punct de vedere ecleziastic, ambele se integrau lumii bizantine, aflându-se sub jurisdicția arhiepiscopiei de Ohrida. Moldova face primii pași în obținerea unei autonomii religioase, în perioada 1370-80, când doi călugări pe nume Iosif și Meletius, își îndreaptă atenția spre mitropolitul Anton al Galiției.¹⁰ După moartea lui Meletius, Iosif ajunge episcop, stârnind nemulțumirea bizantinilor care vedeau în acesta o posibilitate de uzurpare a controlului constantinopolitan asupra Moldovei. Situația se schimbă o dată cu domnia lui Alexandru cel Bun (1400-1432), care trimite o delegație la Constantinopol cu scopul de a obține din partea patriarhului confirmarea lui Iosif în funcția de episcop; în acest sens, a fost convocat un sinod care a stabilit să fie cercetate circumstanțele numirii lui Iosif, sarcina revenind unei misiuni speciale.¹¹ Decizia patriarhului de a-l include pe Grigore Țamblac în această misiune poate fi explicată prin faptul că era vorbitor nativ slav, ceea ce ar fi putut facilita comunicarea cu preoții români, care utilizau limba slavonă ca limbă bisericească; de asemenea, era nevoie și de un bun predicator, întrucât influența ritului latin își făcea simțită prezența în Moldova dinspre Polonia (la Siret funcționau o episcopie catolică și o mănăstire dominicană). Rezultatul cercetărilor pare să fi fost satisfăcător pentru patriarhia de la Constantinopol, din moment ce episcopul Iosif a rămas în funcție în următorii ani. Prezența lui Grigore Țamblac în Moldova trebuie analizată raportându-ne în permanență la context, la decizia Constantinopolului de a-și consolida influența asupra acestor teritorii; unii istorici insistă asupra faptului că în perioada imediat următoare, Grigore Țamblac a ajuns stareț al Mănăstirii Neamțului între anii 1403-1415¹² (în documente, învățatul bulgar este numit stareț al mănăstirii ce avea hramul lui Iisus Pantocrator), ceea ce este dificil de demonstrat, având în vedere faptul că hramul Mănăstirii Neamțului era al Înălțării Domnului.

Un alt moment important în cariera lui Grigore Țamblac după misiunea din Moldova a fost perioada petrecută în Serbia, condusă după moartea lui Lazăr Hrebeljanovici în bătălia de la Kossovopolje (1389) de fiul acestuia, Ștefan Lazarevici, un mare patron al artelor și al literaturii. Din moment ce Grigore Țamblac devenise cunoscut datorită predicilor sale, era normal ca prezența lui să fie dorită în Serbia. Ajunge stareț al mănăstirii de la Dečani (cel mai probabil aceasta era mănăstirea care avea hramul lui Iisus Pantocrator), unde scrie *Viața lui Ștefan Dečanski*, conducătorul Serbiei între 1321-1331 și

⁹ Constantin Prisnea, *The Neamț Monastery*, București, Meridiane Publishing House, 1964, p. 24.

¹⁰ Heppel, *The Ecclesiastical Career*, p. 18.

¹¹ *Ibidem*, p. 19.

¹² Rebecca Haynes (ed.), *Occasional Papers in Romanian Studies*, număr 3: Moldavia, Bessarabia, Transnistria, School of Slavonic and East European Studies, University College London, 2003, p. 16.

**„A Scholar from the dawn of the Middle Ages: The case of Grigore Țamblac”,
Astra Slavensis, 3, p. 13-19**

ctitor al acestei mănăstiri, precum și o scurtă povestire legată de mutarea relicvelor Sfintei Petka de la Vidin în Serbia.¹³

Momentul de apogeu în cariera ecleziastică a lui Grigore Țamblac coincide cu perioada petrecută în Rusia. În a doua jumătate a secolului XIV, Rusia devenise tot mai dificil de administrat de către Constantinopol, lucru datorat în principal presiunilor venite din partea unei puteri în plină expansiune, Lituania. În timpul lui Olgerd (1341-1377), perioadă caracterizată prin tensiuni interne și prin slăbirea forței militare a Hoardei de Aur, Lituania ajunge să stăpânească Kievul și regiunile înconjurătoare; în aceste condiții, Olgerd solicită o organizare ecleziastică separată pentru teritoriile ajunse sub stăpânirea sa, cerere ce se lovește de refuzul Constantinopolului, motivat, în principal, de menținerea unei singure jurisdicții pentru întreaga zonă populată de credincioși ruși cu scopul de a contracara disensiunile dintre principatele ruse.¹⁴ La insistența lui Olgerd, patriarhul Filoteu decide necesară existența unui mitropolit separat pentru diocesele din Rusia vestică, numindu-l pe Ciprian Țamblac, unchiul lui Grigore Țamblac, mitropolit al Kievului, Lituaniei și Rusiei Mici în 1375.¹⁵ În timp ce Ciprian activa la Kiev, în Lituania aveau loc mari schimbări, ce se vor reflecta în cariera lui Grigore Țamblac. După moartea lui Olgerd, tronul a fost preluat de Jagiello, care a primit botezul catolic și care a pus bazele uniunii polono-lituaniene. În acest context, administrarea diocazelor din Rusia Vestică devenea tot mai dificilă, întrucât ele constituiau o enclavă ortodoxă într-un mare stat catolic; acestei probleme se mai adăugau moartea mitropolitului Ciprian, survenită în 1406, respectiv timpul scurs până la numirea unui nou mitropolit. Din această perioadă provin cele mai multe informații care ajută la reconstituirea activității lui Grigore Țamblac: cronica lui Nikon menționează alegerea sa ca mitropolit al Kievului în 1415,¹⁶ cel mai probabil ca urmare a prestigiului de care se bucura la Kiev ca predicator, dar și a relației cu fostul mitropolit, Ciprian. Sursele vremii lasă să se întrevadă dificultățile cu care s-a confruntat Grigore Țamblac la începutul activității sale în Kiev: pe de o parte, refuzul patriarhului de la Constantinopol de a-l recunoaște ca mitropolit, iar pe de altă parte, invazia tătară care a lovit Kievul și regiunile înconjurătoare.

Din ultima perioadă a vieții sale se păstrează informații cu privire la prezența lui la Conciliul de la Konstanz.¹⁷ Convocat la inițiativa regelui Ungariei, Sigismund de

¹³ John V. A. Fine, *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1994, p. 444; Jean W. Sedlar, *East Central Europe in the Middle Ages, 1000-1500*, Seattle, University of Washington Press, 1994, p. 439.

¹⁴ Heppel, *The Ecclesiastical Career*, pp. 38- 39.

¹⁵ *Ibidem*, p. 40

¹⁶ Jerzy Kloczowski, *A History of Polish Christianity*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000, p. 74.

¹⁷ Nelson H. Minnich, “Councils of the Catholic Reformation: A Historical Survey”, în Gerald Christianson, Thomas M. Izbicki, Christopher Bellitto (eds.), *The Church, the Councils and Reform: The Legacy of the Fifteenth Century*, Washington DC, The Catholic University of America Press, 2008, p. 34; Pawel Jasienica, *Jagiellonian Poland*, American Institute of Polish Culture, 1978, p. 117; *Bulgarian Review*, volum 15, Foyer Bulgare, 1975, p. 40.

Diana-Maria DĂIAN

Luxemburg, în 1414, conciliul avea scopul de a pune capăt schismei din Biserica apuseană, cauzată de existența a trei papi rivali, Ioan al XXIII-lea, Grigore al XII-lea, respectiv Benedict al XIII-lea. Prezența lui Grigore Țamblac la Conciliul de la Konstanz se datorează inițiativelor lui Vitovt, noul conducător al Lituaniei, punându-se sub semnul întrebării în ce măsură învățatul bulgar a fost un susținător al ideii unirii celor două Biserici sau mai degrabă un susținător al politicii inițiate de Ciprian și Vitovt.¹⁸ Acest fapt este ilustrat de una dintre predicile compuse de Grigore Țamblac, care a fost tradusă în limba latină și citită în cadrul Conciliului. Structurată pe patru secțiuni, predica începe cu exprimarea mulțumirii că schisma din Biserica catolică a luat sfârșit, urmată de o pledoarie pentru unirea celor două Biserici, întărită de dorința împăratului bizantin și a patriarhului de la Constantinopol ca această unire să se realizeze, pentru ca în final să se solicite convocarea unui conciliu general care să reia dezbaterea asupra unirii celor două Biserici.¹⁹

Perioada cuprinsă între Conciliul de la Konstanz și moartea lui Grigore Țamblac este lipsită de informații; cel mai probabil, a fost victima unei epidemii de ciumă care a afectat Kievul și regiunile înconjurătoare în 1419, dată reținută de cronicile rusești ca data morții sale.

Dacă prima parte a discuției a fost concentrată asupra formării și principalelor etape din cariera ecleziastică a lui Grigore Țamblac, este important să analizăm și rezultatul activității sale: viața lui Ștefan Dečanski, cuvinte de laudă (Sfântul Ioan cel Nou, Sfânta Petka, Sfântul Dimitrie, izvorătorul de mir, Sfântul Gheorghe), elogiul lui Ciprian, mitropolitul Kievului, respectiv colecțiile de predici.²⁰

Considerată cea mai elaborată scriere a sa, biografia lui Ștefan Dečanski constituie o importantă sursă istorică, dezvăluind informații relevante cu privire la contextul politic, dar și la standardele vieții monahale din Serbia acelor timpuri.²¹

Pentru istoria poporului român, lucrarea cea mai importantă rămâne *Martiriul sântului, slăvitului Martiru Ioanu celu Nou, carele s-a martirisatu în Cetatea Albă. Scrisus-a de Grigorie Monachulu și presbiterulu la marea Biserică a Moldovlachiei*,²² considerată printre primele lucrări originale ale literaturii române. Lucrarea cuprinde informații despre viața Sfântului Ioan cel Nou, negustor din Trapezunt, care a suferit martiriul în 1330, în Cetatea Albă, după ce a refuzat să renunțe la credința creștină. La scurt timp după moartea sa, fiind înregistrate numeroase miracole, relicvele sale au fost mutate la Suceava, cel mai probabil în perioada în care misiunea specială trimisă de patriarhul de la Constantinopol, din care

¹⁸ Giedre Mickunaite, *Making a Great Ruler: Grand Duke Vytautas of Lithuania*, Budapest, Central European University Press, 2006, p. 202.

¹⁹ Heppel, *The Ecclesiastical Career*, pp. 87- 89; vezi și Oskar Halecki, W. F. Reddaway, J. H. Penson, *The Cambridge History of Poland*, Cambridge, Cambridge University Press, 1941, p. 220.

²⁰ Zaga Gavrilovic, "Women in Serbian Politics, Diplomacy and Art at the Beginning of Ottoman Rule", în Elizabeth Jeffreys (ed.), *Byzantine Style, Religion and Civilization: In Honour of Sir Steven Runciman*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, p. 75.

²¹ Henrik Birnbaum, *On Medieval and Renaissance Slavic Writing: Selected Essays*, Haga, Mouton and Co's Publishers, 1974, p. 310.

²² Melchisedec, *Viața și scrierile lui Grigorie Țamblacu*, București, Tipografia Academiei Române, 1884, p. 83.

**„A Scholar from the dawn of the Middle Ages: The case of Grigore Țamblac”,
Astra Slavensis, 3, p. 13-19**

făcea parte și Grigore Țamblac, ajungea în Moldova; în onoarea acestui eveniment, din proprie inițiativă sau cerându-i-se acest lucru, Grigore Țamblac scrie o relatare a martiriului Sfântului Ioan cel Nou.²³ De asemenea, Viața Sfântului Ioan cel Nou cuprinde informații cu privire la contextul politic și economic al secolelor XIV-XV: la începutul secolului al XIV-lea, Cetatea Albă, important punct comercial, era dominată de tătari; tot pe parcursul secolului al XIV-lea, Akkerman-ul (denumire dată de turci Cetății Albe) va ajunge sub stăpânirea Moldovei, întrucât în 1392, Roman se intitula “*domn al Țării Moldovei, de la munte până la mare*”; referitor la denumirea Moldovei, aceasta apare consemnată ca “*Moldovlachia*” sau “*Rusovlachia*” (România dinspre Rusia), denumire utilizată de bizantini în secolul al XV-lea pentru a o deosebi de Muntenia sau “*Ungrovlachia*” (România dinspre Ungaria).²⁴

Scierea lui Grigore Țamblac a generat dezbateri vii, punându-se sub semnul întrebării paternitatea operei. P. Năsturel a adus o serie de argumente prin care încerca să conteste faptul că Grigore Țamblac este autorul acestei lucrări: martiriul a avut loc în Peninsula Crimeea, relicvele sfântului fiind mutate la Suceava în 1415, an în care Grigore Țamblac se afla la Kiev; în ceea ce privește stilul scrierii, acesta se caracterizează prin “*grecisme*”, ceea ce înseamnă că ar fi putut fi tradus dintr-un original grec.²⁵ O cercetare asupra paternității lucrării întâmpină numeroase dificultăți, în primul rând, ca urmare a lipsei originalului. Informații păstrate provin din anul 1439, când Gavriil Uric copiază la Mănăstirea Neamț într-un Sbornic de Sfinți lucrarea originală; pe scoarța acestui Sbornic a fost făcută o însemnare de episcopul Pahomie al Romanului, conform căreia “*Mucenicia Sfântului Ioan Novii a fost scrisă de Grigorie Țamblac, ce a fost dascăl în Moldova și egumen la Neamț și mai apoi mitropolit de Kiev*”.²⁶ Reperle cronologice din opera lui Grigore Ureche pot fi confuze, dar aceasta nu este o sursă contemporană cu evenimentul din moment ce a fost redactată la jumătatea secolului al XVII-lea, valorificând cel mai probabil tradiția orală, nu mențiunile scrise. Mai mult, “*grecismele*” prezente în scriere sunt un argument în favoarea paternității lui Grigore Țamblac, în măsura în care formarea sa, precum și stilul dezvoltat au presupus cunoașterea limbii și a modelelor grecești.

În ceea ce privește elogiul lui Ciprian, mitropolitul Kievului, corelat cu alte surse, precum scrierile sale și Cronica lui Nikon, acesta ajută la reconstituirea activității lui Ciprian în perioada 1375-1378, dar cuprinde și câteva referiri la propria carieră a lui Grigore Țamblac.

În final, predicile sale fac referire la sfintele taine, la cei răposați și la învierea morților, la milostenie, respectiv la diferite sărbători din calendarul liturgic. Analizând

²³ Heppel, *The Ecclesiastical Career*, p. 21.

²⁴ Melchisedec, *Viața și scrierile*, pp. 103- 104.

²⁵ Heppel, *The Ecclesiastical Career*, pp. 21- 22

²⁶ Florin Grigorescu, *Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava în viața credincioșilor*, Suceava, Editura Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, 2003, accesată la <http://sfantulioancelnou.ro/carti/grigorescu/carte.htm>, 21.05.2014, ora 15:46.

Diana-Maria DĂIAN

scrierile sale, se poate constata preocuparea lui Grigore Țamblac pentru stil, pentru modalitățile de construcție a unei compoziții literare, stilizarea portretelor precum și pentru exploatarea funcției persuasive a cuvintelor.²⁷

Conchizând, este necesară o evaluare a personajului istoric Grigore Țamblac și a rolului jucat de acesta în evenimentele secolului XV, întrucât lipsa unor informații de bază, dar și interpretarea eronată a unora pot genera confuzii; astfel, numele lui Grigore Țamblac a ajuns să fie pus în legătură cu o serie de mișcări din istoria Bisericii răsăritene (dezvoltarea Școlii de la Târnovo, instituirea unei organizări ecleziastice autonome în Moldova, primele tentative de unire a celor două Biserici, apuseană și răsăriteană).²⁸ Întrebarea care se pune este în ce măsură putem atribui toate aceste inițiative lui Grigore Țamblac sau mai degrabă acesta a acționat ca urmare a solicitărilor venite din partea unor persoane (mitropolitul Ciprian sau Vítovt, conducătorul Lituaniei). Ceea ce cunoaștem cu siguranță este valoarea lucrărilor sale, răspândirea manuscriselor conținând predicile sale fiind un bun indicator al popularității de care se bucura în epocă. Cronica lui Nikon întărește această idee, consemnându-se faptul că a fost un om învățat, lăsând posterității o importantă moștenire culturală, și anume, scrierile sale.²⁹

²⁷ Dmitrij Ciževskij, *History of the Russian Literature: From the Eleventh Century to the End of the Baroque*, Haga, Mouton and Co.'s Publishers, 1971, pp. 163-165.

²⁸ Heppel, *The Ecclesiastical Career*, p. 101.

²⁹ *Ibidem*, p. 106.